

УДК 343.9

В. В. Василевич, кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ПРИНЦИПИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню поняття та класифікації принципів кримінологічної політики держави, питанням їх змістовного наповнення та потреб забезпечення її реалізації.

Ключові слова: *принципи, злочинність, кримінологічна політика, принципи кримінологічної політики, гуманізм, верховенство права, системний підхід.*

Актуальність статті. Процес оновлення суспільства, утворення нових соціальних елементів способу життя в Україні передбачає зростання потреби у забезпеченні його стабільності та керованості, захисті конституційних прав і свобод особи, громадських, державних інститутів від злочинних посягань, здійсненні результативного впливу факторів стримання злочинності в період соціальних, економічних, політичних та інших трансформацій і побудови правової держави.

Усвідомлення проблемної ситуації спонукає до більш активно-го використання можливостей кримінологічної науки в багатьох сферах законотворчої, правозастосовної та правоохоронної практики боротьби із злочинністю. Основу такої практики мають становити базові принципи та пріоритети кримінологічної політики України, що ґрунтуються на міжнародних стандартах ставлення до потерпілих від протиправних дій, злочинців і злочинності в цілому. Тому саме розробка ефективної, а значить, системної, послідовної та цілеспрямованої кримінологічної політики держави – це насамперед поновлення порушених прав жертви злочину, відродження соціально-позитивних якостей населення, що в кінцевому результаті неминуче призведе до зміцнення правопорядку¹. Процес фор-

¹ Голіна В. В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний ; за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : Право, 2012. – С. 38.

мування основних ідей у даній науковій і практичній сфері діяльності має повернути до себе увагу та об'єднати зусилля вчених і практиків під час вирішення наявних соціальних проблем, що мають кримінально-правову оцінку.

Аналіз досліджень даної проблеми. Дослідження теоретичних і практичних питань формування та реалізації кримінологічної політики з дотриманням вихідних базових принципів здійснювалося до сьогодні на різних рівнях, що призвело до формування великої кількості цікавих і цінних думок, окремих теорій.

Питання класифікації, змісту та механізмів дотримання й використання базових принципів кримінологічної політики України вивчали такі вчені, як: О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, Л. М. Давиденко, О. М. Джу́жа, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. М. Костенко, М. В. Костицький, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, П. Л. Фріс, В. І. Шаку́н та ін.

Постановка мети. Незважаючи на наявність окремих наукових праць, присвячених розгляду проблеми, практика свідчить про відсутність робіт, в яких детально розглядалися б питання змісту принципів кримінологічної політики та механізмів їх реалізації. Тому метою статті є з'ясування поняття та класифікації принципів кримінологічної політики держави, їх змістовного наповнення та потреб дотримання й забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Розкриваючи зміст поняття та системи принципів кримінологічної політики, автором запропоновано власне бачення й визначення цієї юридичної категорії як одного із важливих компонентів інструментарію формування стратегічної складової частини внутрішньої антикримінальної політики¹ держави, сутність якої полягає у визначенні ключових доктринальних засад у сфері запобігання злочинності та її практичної реалізації у системі органів й установ антикримінальної юстиції у відповідності з положеннями кримінально-правової, кримінально-процесуальної та кримінально-виконавчої політики країни та національного законодавства. Спираючись на наукові дослідження в цій

¹ Термін «антикримінальна» політика пропонується автором замість терміна «кримінальна» політика, що означає від лат. *criminalis* – злочинна.

галузі, нами робиться спроба довести теоретичне і практичне значення категорії «принцип» з метою подальшого форматування основних елементів структури кримінологічної політики.

Принцип (від лат. *principium* – підгрунтя, основа) – основне вихідне положення; те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки (як теоретико-пізнавальна категорія); те, що знаходиться в основі розуміння дійсності, пронизує всю систему знання і субординує його¹.

Категорія «принцип» у контексті такого соціально-правового явища, як кримінологічна політика, визначається автором на основі сутнісних ознак цієї філософської категорії у реальній сфері державної та суспільної діяльності.

З огляду на зазначене **принципи кримінологічної політики держави** – це система об'єктивно сформованих вихідних, базових положень, що визначають зміст і завдання, функції та методи кримінологічної політики держави, правовий статус, субординацію та координацію суб'єктів її формування й реалізації. Як і будь-яка інша дефініція, остання класифікується та ґрунтується на притаманних їй основоположних началах, що слугують їй фундаментом та орієнтиром у процесі її становлення, розвитку та вдосконалення. На наш погляд, принципи у зазначеній сфері соціальної діяльності:

- 1) об'єктивно формуються самою цією діяльністю;
- 2) містять у собі теоретико-пізнавальну складову цього процесу (зокрема, в доктринальних положеннях кримінологічної політики та в процесі їх реалізації в кримінологічній практиці);
- 3) допомагають розрізнити і визначити те, що лежить в основі кримінальної дійсності, у тому числі її кримінальної активності, а також в основі антикримінальної діяльності держави і суспільства в якості антикримінальної активності;
- 4) визначають необхідність розгортання антикримінальної активності як виправданого і бажаного для суспільства закону руху і як логічного виразу пізнання прямого та зворотного зв'язків, де принцип є центральним поняттям, основоположною ідеєю, яка пронизує всі рівні кримінологічної політики (доктринальний, правовий,

¹ Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. – С. 525.

у тому числі правозастосовний, спеціально-кримінологічний та організаційно-управлінський);

5) окреслюють систему логічно пов'язаних між собою структурних компонентів антикримінальної юстиції, а також прямих і зворотних зв'язків між елементами цієї системи і впливають певним чином один з одного в єдиній функціональній структурі специфічних суспільних відносин.

Виходячи з того, що будь-яка теоретична система (у тому числі доктринальна модель кримінологічної політики) ґрунтується на принципах, пов'язаних між собою, автором в якості основних вихідних положень, необхідних для побудови доктринальної моделі кримінологічної політики, виділяються такі: 1) динамічний розвиток; 2) наукова обґрунтованість; 3) системний підхід; 4) єдність теорії і практики; 5) гуманізм та 6) верховенство права.

У теоретико-змістовному плані доктринальна модель кримінологічної політики має виходити з принципів взаємозв'язку явищ кримінальної дійсності та антикримінальної діяльності як універсального способу їхнього існування. Тому ці явища і процеси не є випадковим нагромадженням ізольованих одна від одної сутностей, а становлять єдине ціле, що існує на основі загального зв'язку явищ у різних рівнях організації соціального життя. Взаємодія цих явищ, яка за своїм конкретно-предметним змістом є різноманітною, виступає умовою процесу виникнення явищ та системи явищ як їхнього відносно сталого, певним чином упорядкованого зв'язку, а також загального розвитку. Отже, принцип *динамічного розвитку* орієнтується на побудову теоретичної складової, набуття та виникнення нової якості в поступальному процесі змін від нижчого до вищого, від простого до складного – сутнісного стану кримінологічної політики як системи взаємопов'язаних понять (категорій), які розвиваються і відображають закономірності розвитку кримінальної активності й антикримінальної активності та її пізнання. При цьому слід ураховувати, що обидві системи (кримінальна та антикримінальна) знаходяться в стані розвитку та динаміки.

Наукова обґрунтованість (як принцип) забезпечує реальну та об'єктивну оцінку відповідності логічного й історичного процесів пізнання дійсності та характеристику справжнього стану криміно-

логічної ситуації у країні, а також фактичного стану ефективності запобігання злочинності на всіх рівнях антикримінальної діяльності держави і суспільства. Реалізація зазначеного принципу, крім того, передбачає: 1) виділення та відокремлення істотних факторів від несуттєвих; 2) урахування реальних сил і засобів запобігання злочинності та деструктивних факторів (сил та засобів), що стоять на перешкоді позитивним змінам; 3) визначення реальних недоліків у системі побудови ціннісних орієнтацій; 4) виявлення дисфункцій в організаційно-управлінських структурах; 5) виявлення недоліків, що полягають у викривленні (спотворенні) цивілізованих суспільних відносин; 6) викриття протиріч у системі антикримінальної юстиції, що призводять до дисфункції певних компонентів антикримінальної системи.

Принцип *системного підходу* формування та реалізації державної кримінологічної політики полягає в тому, що спосіб теоретичного та практичного пізнання має спрямовуватися у двох головних напрямках: 1) пізнання злочинності (яка ідентифікується як система, що має свої закономірності виникнення й розвитку), при цьому у сукупності її компонентів може формуватися певна множина автономних підсистем, які самовідтворюються в новій якості, поповнюючи глобальну систему злочинності; 2) пізнання антикримінальної системи, її компонентів, цілей, завдань, функцій і напрямів діяльності, здатних здійснювати соціальний контроль над злочинністю та реально впливати на її скорочення. Цей принцип кримінологічної політики орієнтує на комплексне та інтегроване дослідження і вирішення такої соціальної проблеми, як злочинність. Він охоплює теоретичні та практичні здобутки багатьох галузей права, теорії і практики запобігання злочинам (у першу чергу кримінально-правової, кримінально-процесуальної та кримінально-виконавчої галузей, інтеграційні зв'язки в яких базуються на кримінологічних засадах, галузевій кримінологічній теорії запобігання злочинності, у тому числі кримінологізації норм права). Саме дотримання вимоги комплексного підходу щодо об'єднання сил і засобів у процесі реалізації кримінологічної політики завдяки функціонуванню системи спеціально-кримінологічного запобігання злочинам сприятиме зростанню її результативності та соціальної ефективності.

Фундаментальним принципом, що пронизує всю систему методологічних вимог доктринальної моделі кримінологічної політики, є принцип *єдності теорії і практики*, що орієнтує на творчий підхід вирішення теоретичних і практичних проблем у цій сфері діяльності, спираючись на світоглядно-методологічну основу законів творення нового. Не заперечуючи проти тези, що теорія без практики мертва, а практика без теорії сліпа, автор вважає, що в контексті здійснення кримінологічної політики має діяти саме цей принцип, що передбачає виділення пріоритетних напрямів, які здатні істотно впливати на кримінологічну ситуацію в країні. У сутності даного принципу так само відбивається, в діалектичній єдності співіснування нормативно-стандартизованого та творчого підходів, закладених в ідеї спеціально-кримінологічної практики. Цей принцип кримінологічної політики передбачає єдність основоположних підходів щодо запобігання злочинності як правовими, так і спеціально-кримінологічними заходами, засобами та методами на засадах плановості, інформованості та взаємодії, оптимізації державних організаційно-функціональних структур із залученням сил і засобів громадянського суспільства, єдності розуміння цілей і завдань суб'єктами кримінологічної політики, диференціації їх завдань та функцій.

Принцип *гуманізму* (походить від лат. *humanus* – людський, людяний)¹, на нашу думку, протиставляє систему ідей і поглядів на людину як найвищу цінність, що відображує спрямованість ідеології й моралі суспільства, а також певний світогляд, заснований на засадах рівності, справедливості, людяності відносин, проникнутих повагою до людської гідності, турботою про благо людей. Застосування цього універсального принципу в кримінологічній політиці означає: 1) пріоритет загальнолюдських цінностей – життя, здоров'я, свободи, честі та гідності людини; 2) перевагу прав людини над державними інтересами за умов їх гармонійного співіснування; 3) відповідальність держави перед громадянами і суспільством за результати своєї діяльності; 4) суверенітет, наукову обґрунтованість пріоритетів людини і незалежності від ідеологічних установок та

¹ Сучасний словник іншомовних слів. – 2-ге вид., доп. – Х. : Веста : Ранок, 2008. – С. 166.

рішень будь-яких політичних партій і рухів; 5) максимальне використання інститутів соціалізації, що існують у системі державних органів, громадянського суспільства та міжнародних організацій; 6) імплементацію норм міжнародного права в законодавство України щодо гуманізації процесів, пов'язаних із запобіганням злочинності та поведінням із правопорушниками; 7) забезпечення справедливості, милосердя, моральності, гласності, демократизму в діяльності органів і установ антикримінальної юстиції.

Зміст принципу *верховенства права* в кримінологічній політиці слід сприймати як усвідомлену та виважену установчу і регулятивну концепцію юридичного аналізу в рамках теорії та юридичної практики.

На наш погляд, стверджуючи про необхідність досягнення мети запровадження верховенства права як європейського стандарту на національному рівні (у тому числі в процесі формування та реалізації кримінологічної політики держави), слід погодитися з висновком С. П. Головатого відносно того, що принцип верховенства права в контексті заснування, існування та розвитку Ради Європи – це одночасно і політичний, і юридичний принцип. Політичний принцип верховенства права лежить в основі діяльності і самої Ради Європи (як принцип міжнародних відносин), і її держав-членів (тобто як принцип внутрішньої політики держав-членів та їхніх органів). Юридичним же принципом верховенства права слід вважати такий, що має покладатися в основу політичної та юридичної системи кожної держави, а також на основі (або з урахуванням) якого формулює і виносить свої рішення Європейський суд з прав людини у Стразбурзі¹. Отже, принцип верховенства права є концептуальною основою для визначення й опрацювання подальшого юридичного інструментарію, через який цей принцип набуває конкретних форм.

Варто погодитися із вдалими визначенням С. П. Головатого щодо структури та юридичного змісту принципу верховенства права на засадничих елементах широкої доктрини верховенства права, до

¹ Головатий С. П. Верховенство права: Ідея. Доктрина. Принцип : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / С. П. Головатий ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – К., 2008. – С. 27.

яких належать: 1) доктрина природних прав людини; 2) доктрина суспільного договору в рамках ліберального юридичного вчення; 3) власна доктрина верховенства права – від А. Дайсі до сучасного її тлумачення: а) заперечення свавілля влади; б) рівність перед законом; в) концепція про конституційне право як наслідок прав особи, а не їхнє джерело¹.

Тому принцип верховенства права як у політичному, так і юридичному розумінні суспільного життя треба сприймати як цілісне, універсальне, інтегроване поняття, цілісну юридичну категорію вітчизняної політичної і юридичної системи. Цей принцип є провідним у формуванні та реалізації кримінологічної політики держави, а відтак, він відіграє роль основоположного начала та об'єднуючої ланки в системі відносин між державою і особою, а також визначає форми, методи та засоби діяльності всіх інституцій антикримінальної юстиції України.

Висновки. Не претендуючи на завершеність викладених положень та безапеляційність висловлених гіпотез, слід висловити кілька узагальнень, що за своєю сутністю і змістом є авторським баченням проблеми:

1) на сьогодні в юридичній теорії, у тому числі кримінологічній, не сформульовано єдиного, загальноприйнятого визначення принципів кримінологічної політики держави внаслідок об'єктивних процесів їх формування та суб'єктивних підходів формалізації;

2) класифікація та зміст зазначених основоположних начал кримінологічної політики як об'єднуючої ланки в системі відносин між державою і особою з приводу захисту від злочинних посягань є динамічними процесами, що розвиваються і відображають закономірності формування криміногенного потенціалу та антикримінальної активності суспільства; обидві системи (кримінальна та антикримінальна) знаходяться в стані динаміки й трансформації;

3) проблема полягає не стільки в теоретичних підходах щодо поняття, класифікації та змісту принципів кримінологічної політики держави, скільки у практичній площині їх реального дотриман-

¹ Головатий С. П. Верховенство права: Ідея. Доктрина. Принцип : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01/ С. П. Головатий ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – К., 2008. – С. 33.

ня та реалізації, що безпосередньо впливає на рівень захищеності людини й громадянина та стан правопорядку в країні.

The article is devoted to the study of concepts and classifications of the principles of criminology policy of the state, issues of their content and needs support and implementation.

Статья посвящена исследованию понятия и классификации принципов криминологической политики государства, вопросам содержательного наполнения и потребностей их обеспечения и реализации.

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри криминології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ (протокол № 12 від 5 березня 2014 р.).

*Рецензент – доктор юридичних наук, професор **Б. М. Головкін.***